

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social
Research Cilt: 14 Sayı: 78 Temmuz 2021 & Volume: 14 Issue: 78 July 2021
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

HUSEİN EFENDİ COZO'NUN HAYATI, YENİLİKÇİ FİKİRLERİNİN KAYNAĞI VE ESERLERİ

HUSEİN EFENDİ COZO'NUN HAYATI, YENİLİKÇİ FİKİRLERİNİN KAYNAĞI VE ESERLERİ

Samed Omerdiç*

Öz

Bosna Hersek, 15. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve bu süreç beş asrı aşkın bir süre devam etmiştir. Osmanlı'nın tevarüs edip Bosna Hersek'e getirdiği yeni değerler, ilimden güzel sanatlara kadar uzanacak yeni bir kültür mirasının oluşmasını sağlamıştır. Osmanlı idaresi müslüman nüfusunun eğitim ihtiyaçlarını karşılamak için mektep, medrese, rüştiye olmak üzere her düzeyde eğitim kurumları açmışlardır. Bu süreçte Boşnak Müslümanlar yüksek eğitimlerini İstanbul'da alıyorlardı. Ancak, Osmanlı'nın bölgeden uzaklaşmasıyla birlikte artık İstanbul yerine yeni ilmi merkezler olarak Kahire, Medine, Viyana ve Budapeşte gibi şehirler tercih edilmeye başlandı. Bu minvalde, Bosna Hersek'teki İslami düşünce yapısını baktığımızda, genel hatlarıyla iki aşamalı bir zaman diliminden bahsetmek mümkündür. İlki Osmanlı zamanındaki İslami düşünce ikincisi ise Osmanlı sonrası İslami düşünce yapısıdır. Özellikle Osmanlı sonrası İslami düşüncesi kendi içinde birkaç döneme ayrılabilir. Bu dönemlerden en önemlisi ve günümüzde de fikir ve şahsiyetlerle etkili Ezher Üniversitesinde okuyan Boşnak gençlerle birlikte gelen el-Menâr ekolu ve onun düşüncesidir. Bilindiği gibi, yeni süreçte yaşanan fikri buhranlar müslüman düşünürler bir çözüm bulmaya itmiştir. Bu minvalde, modernist düşüncenin temsilcileri olarak Mısır merkezli Cemâleddin Efgani (ö. 1897), Muhammed Abduh (ö. 1905) ve Reşid Rızâ (ö.1935) sayılabilir. El-Ezher Üniversitesine kaydolan ilk Boşnak öğrenci olan Hüsein Cozo (d. 1912- ö. 1982), el-Menâr ekolunun en önemli isimlerinden olan Şeltât (ö. 1936), Merâğî (ö. 1945) ve Reşid Rızâ gibi âlimlerden dersler almıştır. Hüsein Cozo Bosna Hersek'te ve genel olarak Balkanlarda el-Menâr ekolunun en önemli iki isimden birisidir. El-Menâr'ın öncülük ettiği İhya İslah Hareketleriyle birlikte Bosna Hersek coğrafyasına yeni bir enerji geldi, İslam düşüncesini zamanın ruhu ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak hayata geçirmiş, yeni bir düşünce hareketi doğdu. Bu düşünce, Müslüman toplumlarda yaşanan iç kriz ve Batı'nın özellikle teknik anlamda ilerlemesinin ürettiği zorluklar karşısında yeni bir dinamiğinin arayışı olarak görülebilir. Söz konusu yeni İslami yorum arayışları, Bosna Hersek'te Avusturya-Macarista'nın modernleşme süreci sırasında, Bosna Hersek'i Doğu çizgisinden Batı çizgisine geçişe hazırlama görevi üstlendi. Bir taraftan İslami diğer taraftan Avrupalı kimliğe sahip olmak, Boşnak ulema ve aydınlarının önüne, hayatın getirdiği sayısız meseleyi yeniden düşünme ihtiyacını doğurdu. Bosna Hersek'te bu düşünce, ağırlıklı olarak, 20. yüzyılın ilk yarısında yoğunlaşmış olsa da herhangi bir değişikliği reddeden gelenekçi düşünce ile tamamen değişikliği savunan laik modernist düşünceler de varlığını sürdürmüştür. 20. yüzyılın ikinci yarısında ise Hüsein Cozo gibi ilim adamlarının teorik çalışmaları ve pratik çözümleri sayesinde el-Menâr çatısı altında oluşan yeni İslam düşüncesi egemen oldu. Bu yönüyle, bu dönemde, söz konusu el-Menâr yorumu bir bakıma Bosna Hersek'te resmi entelektüel bir İslam yorumu haline gelmişti. Makalemizde Bosna Hersek'te teccid hareketinin düşünce gidişatını ve onun en önemli temsilcisi olan Hüsein Cozo'nun hayatını ve görüşlerinin kaynaklarını analiz ederek anlamaya çalışacağız.

Hüsein Cozo, el-Menâr okulunun Bosna Hersek ve genel olarak Balkanlar'daki en önemli iki isminden biridir. Denilebilir ki, onun hayatı fikirleri gibiydi. Nazilerle işbirliği yaptığı suçundan beş yıl hapiste kalıp sonra Tito'nun özel tercümanı oldu. Hayatı boyunca hem hükümetten hem de bazı fikirlerinden dolayı Boşnak müslümanlardan büyük baskı ve ithamlara maruz kalmıştır. Buna rağmen, Bosna Hersek İslam düşünce tarihinde en önemli isimlerden birisi olarak Sarayevolu İslami İlimler Fakültesi'nin açılma sürecinde belki de en büyük rolü Hüsein Cozo üstlendi. Aynı Fakültede Tefsir hocası olarak görevini yürütürken, bir çok ilahiyat jenerasyon yetiştirdi. Hatta bugün Bosna Hersek'te en önemli ilahiyat akademisyenler onun öğrencileridir. Elinizdeki çalışmanın amacı, Bosna Hersek'teki İslami düşüncenin en önemli isimlerinden biri olan Hüsein Cozo'nun hayatı ve fikirlerinin temelleri incelenip, 19. y.y sonu ve 20. y.y. başında Bosna Hersek'teki İslam düşünce hayatından Hüsein Cozo'nun hayatı, fikir serüveni yazmış olduğu makale ve kitaplardan, bununla birlikte onun yetiştirdiği ve onunla uzun süre çalışmış öğrencilerin yazdıkları metinlerden hareketle incelenecektir. Elinizdeki makalede Hüsein Cozo'nun hayatı, yenilikçi fikirlerin kaynağı ve eserleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam, İslam düşüncesi ve yorumu, Hüsein Cozo, Bosna Hersek, el-menâr, ictihad, İhya İslah hareketleri, Cemâleddin Efgani, Muhammed Abduh, Reşid Rızâ.

Abstract

Bosnia and Herzegovina came under Ottoman rule in the 15th century and this process continued for more than five centuries. With the new values that the Ottomans inherited and brought to Bosnia and Herzegovina, a new cultural heritage was created that will expand from science to fine arts. During this period, Bosnian Muslims received higher education in Istanbul. However, with the Ottomans moving away from the region, cities such as Cairo and Medina and Vienna and Budapest were preferred as new science centers instead of Istanbul. In this regard, when we look at the Islamic way of thinking in Bosnia and Herzegovina, it is possible to speak of a two-phase period in general. The first is Islamic thought in the Ottoman period, and the second is post-Ottoman Islamic thought. In particular, post-Ottoman Islamic thought can be divided into several periods within itself. The most important of these periods and today the most influential idea and personality is the al-Manār school and its thought that originated with Bosnian youth studying at Azhar University. As is well known, the intellectual crises experienced in the new process pushed Muslim thinkers to find a solution. In this respect, the Egyptian Jamālādīn al-Afghānī (d. 1897), Muhammed Abduh (d. 1905) and Rashid Rida (d. 1935) can be counted among the representatives of modernist thought. Husein Đozo (1912-1982), who was the first Bosnian student enrolled at Al-Azhar University, received lessons from scholars such as Mahmoud Shaltut (d. 1936), Abdalqadir al-Maraghi (d. 1945) and Rashid Rida, one of the most important names of the al-Manār school. With the al-Manār school, a reformist idea came to Bosnia and Herzegovina that actualized Islamic thought, moving it to think in the spirit of the times and its needs. In this way, Islamic thought in BiH at the end of the 19th century developed under the influence of the reformist movement known as *harakatu-l-islam ve-t-tedjid*. This line of thought was one of the Muslim responses to the internal crisis in Muslim societies and the challenges of Western modernity. Such conditions in BiH were established during the Austro-Hungarian modernization project, during BiH and Bosniaks transition from Oriental-Islamic to European civilization. Possessing two identities - Islamic and European - put before the Bosniak ulema and intellectuals the need to rethink the numerous issues and dilemmas that life brought. In the first half of the 20th century in BiH, this line of thought intensified, although there were other trends, including traditionalist, which rejected any change, and secular modernists, who supported any change. In the second half of the 20th century, the Islam orientation became dominant, thanks in particular to the theoretical works and practical solutions of scholars such as Hussein ef. Jozo. This direction became, what can be described as an official intellectual tradition in the interpretation of Islam in BiH. In our paper, we will try to understand the course of Islamic reformist thinking in Bosnia and Herzegovina through an analysis of the life and sources of Hussein Djoza's opinion as the most striking figure of al-Manar.

Husein Đozo is one of the two most important names of the al-Manār school in Bosnia and Herzegovina and in the Balkans in general. It can be said that his life was like his ideas. He spent five years in prison for collaborating with the Nazis, after which he was Tito's private translator. Throughout his life he was subjected to great pressure and accusations from both the government and some ideas. Despite this, Husein Đozo is one of the most important figures in the history of Islamic thought in Bosnia and Herzegovina. Perhaps the biggest role in the process of opening the Sarajevo Faculty of Islamic Studies was taken over by Husein Đozo. While working as a tafsir instructor at the same faculty, he supervised many theological generations. Even in today's time, the most important scholars of theology in Bosnia and Herzegovina are his students.

For a long time, the life of Husein Đozo and the source of his ideas will be analyzed on the basis of articles and books he wrote, as well as texts of students he trained and worked with. This article discusses Husein Đozo's life, the source of innovative ideas and his works. Through research work following his life, ideas that influenced his thought and the works he wrote, we will follow the development of Islamic thought in the late 19th and early 20th century in Bosnia and Herzegovina. Also, this paper is an introduction to the next paper in which we will explore and analyze the ideas and religious views of Husein Đozo. In this way, by completing the research of the life and work of Husein Đozo, we will have a clearer picture of the reformist Islamic thought in Bosnia and Herzegovina, but also offer answers to Muslim challenges in the European context.

Keywords: Islam, Islamic thought and interpretation, Husein Đozo, Bosnia and Herzegovina, al-Manār, *Ijtihad*, the movement of *rivavel* (al *Iyha*) and renewal *rivavel* and renewal (al *Ishlah*), Jamālādīn al-Afghānī, Muhammed Abduh, Rashid Rida.

A) Hayatı

Husein ef. Cozo , 3 Temmuz 1912 yılında Gorajde'nin (Goražde, Bosna Hersek) Bare köyünde doğmuştur. I. Dünya Savaşı esnasında Sırp katliamından kurtulmak için ailesiyle birlikte Gradačac şehrine taşınmış ve harbin bitiminde memleketlerine dönmüşlerdir. Cozo, altı yaşındayken mahalle mektebinde Šaćir Mujezinović'ten Kur'an-ı Kerim okumayı öğrenmiştir. Kendisinin de ifade ettiği gibi burada geçirdiği süre onun gelecekteki çizgisini belirlemiştir: "1918 senesinde muhacirlikten Goražde'nin yakınlarında Orahovica'ya döndüğümde beş-altı yaşındaydım. Knjevci köyünde küçük bir ev kiralandı ve mektep yapıldı. Mektepte Šaćir Mujezinović muallim olarak göreve getirildi. Ona sonsuz teşekkür borçluyum. Ondan ilk harfleri öğrendim. Bu şekilde benim kaderim ve gelecekteki yolum belli oldu. Šaćir Hoca ve bu mütevazi (ilkel demiyeyim) mektep olmasaydı çoban veya çiftçi olurum. Šaćir Hoca beni Kur'an'la tanıştırdı. Bu olay kesinlikle gözlerimi açtı."

1923 senesinde kendi kasabasından ayrılarak Foča şehrine gitmiş ve orada Mehmed Paşa (Kukavica) Medresesi'ne kaydolmuştur. Bu okulda Hamdi Efendi Muftić ve Muhammed Efendi Byelan'dan dersler alarak dinî bilgisini genişletmiştir. Ayrıca burada Hamdi Hoca'dan hat dersleri de almıştır. Hamdi Efendi Muftić aynı zamanda tarikat şeyhi olduğundan, Cozo, zaman zaman tekkede icra edilen zikir halkalarına da katılmıştır. Foča'da kaldığı zamanı şöyle tasvir etmiştir: "Babam muhtar olup sık sık Foča'ya gidiyordu. Bir gün beni de yanına alıp Foča şehrine götürdü ve Mehmed Paşa (Kukavica) Medresesi'ne kaydımı yaptırdı. Foča'ya giderken, Ustikolina'da (Foča ile Goražde arasında bir köy) ilk defa Drina nehriyle karşılaştım. Drina nehri o kadar geniş ki bir kıyısından diğer kıyısına taşı kimse fırlatamaz. Bu olay hatırladığım kadarıyla 1923 senesinde idi."

1925 yılında Foča'dan Sarajevo'ya gelmiş ve burada Atmeydan Medresesi'ne kaydolup tahsilini devam ettirmiştir. Saraybosna Atmeydan Medresesi'nde belagat, mantık ve felsefe terminolojisi zayıf ve yetersiz olduğunu gören Cozo, daha sonra bunu şu şekilde dile getirmişti: "Arapça dilinde (m. terminolojisini) görüyorduk. Mübteda, haber, mantık öğreniyorsun ama ne olduğunu çözemiyorsun. Ancak Kahire'ye geldiğimde bunların ne olduğunu çözdüm." Cozo, bu okulun yanısıra 1933 yılında burada bulunan Şer'i Hakim okulunu da takdirle bitirmiş ve okulun vakfı ona burs vererek, Onu Ezher Üniversitesi Şeriat Fakültesi'ne göndermiştir. Burada Mustafa Merâğî, Mahmûd Şeltût, Reşid Rızâ gibi ilim otoritelerinden dersler almış ve 1939'da mezun olmuştur. "Hayatımın şanslı koşulları sayesinde el-Ezher'de okurken hocalarım şeyh Mustafa Merâğî, şeyh Mahmûd Şeltût ve şeyh Reşid Rızâ'dan ders aldım, ayrıca onlarla çok yakındım, sürekli irtibatta idim ve görüşüyordum." Öğrenci iken yazı yazmaya başlamış ve bu dönemde Arapça'dan Boşnakça'ya Gazzali'nin "Eyyuhe'l-veled" isimli eserini ve Ahmed Muhammed Şakir'den "Arap Ayların Başlaması" adlı eserinin tercümelerini yapmıştır. Mezun olduktan sonra Saraybosna'ya dönmüş ve burada Arapça hocalığı yapmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Cozo Guben'e - Berlin'in yakınlarında- gitmiş ve burada din görevlilere altı aylık süren bir eğitim vermiştir. Almanya'daki bu faaliyet ona pahalıya mal olmuştur. 1945 yılında Yugoslavya'nın Komünist rejimi tarafından beş sene hapse mahkûm edilmiştir. Bu mahkûmiyet yılları Stolac ve Zenica şehirlerinde geçmiştir. 1950 senesinde serbest bırakılmış ama, bütün vatandaşlık hakları elinden alınmıştır. Yaşadığı bu zorluklar nedeniyle Sarajevo'da bir deri fabrikasında çalışmaya mecbur kalmıştır. 1953 senesine kadar bu fabrikada çalışmıştır. On yıl sonra gerçekleşen af sayesinde Bosna Hersek İslam Birliği'nde çalışmaya başlamıştır. Hapisten sonra 1958 senesinde ilk makalesini Glasnik dergisinde yayınlamıştır. Yayınladığı ikinci makalesi ise o dönemin el-Ezher Üniversitesi'nin yeni rektörü olan Mahmûd Şeltût hakkında idi. Daha sonra göreceğimiz gibi, Husein Cozo el-Ezher Üniversitesi'nde şer'î ilimleri okuduğu halde, 1939 yılındaki mezun olduktan sonra 1946 yılına kadarki Bosna Hersek'te Şer'î mahkemeler kapanıncaya kadar, Şer'î mahkemelerde çalışmak istemedi. Hayat onun için başka bir yol çizmiş. Cozo, bir islam mutefekkeri olarak çalışmalara devam etti.

1966 senesinde Sarajevo'da gençlere yönelik "Gençler Tribünü" adıyla konferanslar düzenleyip gençlerin dinî eğitimine yardımcı oldu. 1964 senesinde Bosna Hersek'in İlmî Teşkilâtı'nın başına geçti ve 1979'un sonuna kadar bu görevine devam etti. Müellifimiz bu tarihler arasında yayıncılıkla da ilgilenmiş, 1970 senesinde Preporod gazetesini çıkarmış ve 1979 yılına kadar aynı gazetede genel yayın yönetmenliğini üstlenmiştir. Husein Cozo, beş yıl (1966-1970) Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nde kelam dersleri vermiştir. Zevkli ve ilginç geçen dersleriyle öğrencilerde silinmez izler bırakmıştır. Cozo, klasiklerden yola çıkarak, bir problemi güncelleştirir, problem çerçevesinde onu çözmeye uğraşır ve günlük hayatta aktarmaya çalışır. Husein Efendi Cozo, kelamî problemleri hiçbir zaman arşivde tutmamış, aksine bu problemleri herşeyden önce ilmî ve

siyasî anlamında her zaman günlük yaşantımızla bağdaştırmıştır. Aslında Cozo'nun bir anlamda Kelam ilmini saf nazari ilimden çıkartıp sosyal kelama doğru evrilmeye çaba göstermiştir. Mesela Şiilik hakkında ders işlerken, onların gündeminde Kelam alanında neler yazılıyor, günümüzde hangi fikirlere ağırlık veriyorlar, onların bazı fikirlerinin iyi ya da doğru olduğunu anlatırken, öğrencilerin hem kafalarını karıştırıyor hem de öğrencileri hayrete düşürüyordu. Derslerde kendinden ziyade öğrencilerini görmek istiyordu. Onun görüşlerinde Muhammed Abduh'un düşünceleri ağır basardı ve hep şöyle derdi; "Ebu Hanife ve Şafi'nin görüşleri benim görüşlerim olmayabilir. Onlar yaşadıkları zamanı göz önünde alarak, hüküm verirlerdi, ben de yaşadığım çağ çerçevesinde bir şeyler söylemeye çalışıyorum." Ona göre, "Kelam ilmi İslam'ın özünü teşkil eder ve bu ilim zamanın tüm ihtiyaçlarını ve problemlerini çözmelidir."

Bazı makaleler ile kafa karıştırıcı, yazdığı makalelerdeki bazı yerler kapalı kaldıysa da, o yazmış olduğu bütün metinlerde kendi üslubuna ve şekline bağlı kalmıştır, böylece de tanınmıştır. Onun metinleri dinamiktir, başkalarına meydan okuyormuş gibi yazmıştır. Cozo, eski Yugoslavya'da el-Menâr ekolünün bir temsilcisi olarak görülüyordu. Sarayev Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nde Akaid dersi yanında Tefsir, Fıkıh, Hadis dersleri veriyordu. Dolayısıyla, Cozo, çağdaş insanın ve onun problemlerine, özellikle eski Yugoslavya'daki müslümanların ihtiyaç olduğu sorunlara cevap vermeye çabalıyordu. Sadece bir branşla değil bütün branşlarla uğraştığını görüyoruz. Çünkü günün ihtiyaçları çok, sadece bir disiplinle yetinmek O'na göre doğru değildi. İnsan beden ve ruhla beraberdir. İslam'ı günlük hayatta görmek, insanların bütün maddî ve zihni potansiyelini aktif hale dönüştürmek istedi. Onun en önemli gayesi, müslümanları tekrar İslam'a döndürmektir.

Cozo, devlet tarafından çok engellenmiş ve sık sık komünist olan emniyet teşkilatıyla sorunları olmuştur. Bu sebeple on sene gibi uzun bir süre Bosna Hersek İslâm Birliği içerisinde görev almamış ve asıl mesleği olan din eğitiminden uzak kalmıştır. Buna rağmen, ilmi çalışmalarına ara vermemiş, Yugoslavya'da çıkan İslâmî dergi ve gazetelerde pek çok makale yayınlamıştır. Preporod gibi on beş günde bir neşredilen İslâmî gazeteyi tüm bürokratik engellere rağmen gün ışığına çıkarmayı başarmıştır, diğer gazete ve dergilerde ise okuyuculardan gelen güncel sorulara cevap vermiştir. Cozo, kendisi gibi düşünmeyenlere yumuşak bir tavır sergilemiş, kendisi eleştirenlerin görüşlerini de sorumlu olduğu neşriyatta hiç değiştirmeden yayınlamıştır. Cozo'nun bu güzel tarafı, Preporod gazetesine yazı yazan Nuri efendi Zahiç'in örneğinde de görebiliriz. Bosna Hersek İslâm Birliği Eğitim Hizmetleri sorumlusu olduğu yıllarda şunu yazmıştır: "Nuri Efendi Zahiç ile (Okružna) Medresesi'nde beraber çalışıyorduk. O tam bir muhafazakâr fikir adamıydı. Gazi Hüsrev Bey Caminin içinde bir kilimde iki çizgi birbirine giriyordu (haç şeklinde) ve bu kilimde asla namaz kılmazdı." O, yaşadığı bölgede İslam ruhunun taşıyıcısı ve lokomotifidir. Zaman zaman fikirleri tenkit edilmiş, hatta bâzen çok sert eleştirilmiştir, fakat zaman, savunduğu fikirlerde onun haklı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Husein Cozo ve Ahmet Smajloviç, yaşadığımız asrın ikinci yarısında bölgeye damgasını vuran önemli kişilerdendir. Cozo Saraybosna İlahiyât Fakültesi'nin (1977) kurulmasına burada eğitim verecek hocaları yetiştirerek katkıda bulunmuş, hatta söz konusu okulun bir anlamda kurucusu olmuştur.

Husein Cozo'nun çeşitli dergilerde yayınladığı 400'ü aşkın makalesi bulunmaktadır. Bu çalışmalar, genellikle o dönemdeki müslümanların güncel problemleriyle ilgilidir. Müellifimiz, hayatı boyunca, eğer İslam aleyhinde bir makale yayınlanmışsa, Cozo'nun da bu yazıdan haberi olmuşsa, buna mutlaka cevap vermiş, yaşadığı coğrafyadaki Müslümanların toplumda diğer halklarla eşit olabilmeleri için mücadele etmiştir. Özellikle Glasnik ve Preporod'ta okuyucu sorularına cevap vermiş, ele aldığı konularla geniş bir yelpazeye sâhip olduğunu açıkça göstermiştir.

Cozo'nun düşünceleri ve fikirleri çoğu zaman Bosna Hersek İslâm Birliği'nin resmi kararlarına da dönüşüyordu. Bu prensibi o zamanki Reis-ul-Ulema Cozo'nun cenazesi sırasında şöyle dile getirmiştir: "Yazdığı metinlerde İslami düşüncelerin çağdaş yorumunu ve bu yorum çağdaş yaşamının gereksinmelerine cevap veriyordu. İslam'da evrensel ve değişmez olan ilkeler ile tarihi ve insanın yorumuna bırakılmış olan ilkeler arasında her zaman kesin çizgiyle ayırıyordu. İşte bu tarihi ve zamana bırakılmış yorumu İslam ışığında sürekli güncellenmesini savunuyordu." 30 Mayıs 1982 yılında vefat etti.

B) Husein Cozo'nun yenilikçi fikirleri ve kaynağı

Sözlükte "yenilemek, yeni bir yol açmak" anlamındaki tecdid, bir işi ya da bir şeyi ciddiyetle ve bir yöntemle yeniden ve aslına uygun biçimde yenileme faaliyetini ifade eder. Tecdidi gerçekleştiren kimseye müceddid denir. Dinin tecdidi, "dinde değişiklik yapılarak bazı unsurların çıkarılıp yeni bazı unsurların

eklenmesi şeklinde dinin yeniden tanımlanması" (reform) anlamında olmayıp "zaman içerisinde zayıflayan dinle irtibatın yeniden güçlendirilmesi" demektir.

İslah ya da ihya çalışmalarının başlangıç noktası konusunda çok sayıda durum ve isim işaret edilebilmekle beraber, ihya faaliyeti Gazzâlî (ö. 505/1111)'nin sentezci sünnî ıslahatıyla genel bir eğilim olarak kabul edilebilir. Gazzâlî'den sonra, Süyûtî (ö. 911/1505), İmâm-ı Rabbânî (ö. 1034/1624), Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762) ve Hâlid el-Bağdâdî (ö. 1242/1826), Osman b. Fûdî (ö. 1232/1817), Elmalılı Muhammed Hamdi (ö. 1878-1942), Mevdûdî (ö. 1903-1979) gibi müelliflerin yazılarındaki tahliller zikredilebilir. Yenilikçi fikirlerle ilgili talep ve müzakereler genel kabul gören düşünceye göre bir coğrafyada yaşayan Müslüman toplumun gerilemeye doğru evirildiği zamanda başlar. Gerileme sürecini yenme teşebbüsü olarak ortaya çıkan ihya hareketlerinin hepsinin aynı fikri taşıdığını ifade etmek mümkün görünmemektedir. Günümüzün müslüman toplumları çok yakından ilgilendiren ve onları her yönüyle etkisi altına alan en çetin sorunları arasında, sömürgecilik, sekülerizm (laiklik), medeniyetler çatışması, yani tarihin sonu, küreselleşme vb. gibi birtakım problemleri saymak mümkündür. Ancak, ihya hareketlerinin ortak paydası, İslam düşüncesini yeniden inşa etme gayesi Kur'an'ı çağın gerçekleri, gerekleri ve istekleri doğrultusunda yenilemekten ya da yeni şekillerde okuma ameliyesinden geçmektedir. Bu "yenilikçi" faaliyeti kimi guruplara göre Batı'da üretilen ilmi düşünceler etrafında şekillenmekten ziyade selefî düşüncesine dönmek, kimi guruplara göre ise İslam düşüncesini tevarüs edilen Batı'nın inşa ettiği ilmi düşünce etrafında şekillenmek ve yorumlamaktır.

Bu bağlamda, Husein Cozo El-Menâr ekolünün ürettiği ıslahatçı düşünürlerden etkilenecek, temel itikadi konularda 'Medrese zihniyetini' savunuyordu. İtikadi oluşturmayan konularda ise 'Skolastik zihniyeti' benimsiyordu. Fıkhi konulara baktığımızda verdiği fetvalar insanın aklına yatkın, mantıklı ve serbest diyebileceğimiz bir fakih rengi veriyor. Cozo hiçbir zaman sadece bir mezhebe taassupla bağlanmamıştır. Duruma göre her mezhebin kurallarını kullanmıştır. Şöyle diyordu: "Belli nesiller veya gruplar öldüğünde onların çözemedikileri problemleri ardından gelen yeni nesiller çözerler. 'Hayat süresi' demek, her insanın kendi zamanının problemleri için bir çaresi bulmak demektir (zorunda). Demek ki hayat her zaman ileriye dönük gider asla geriye dönük değil." (Bi Tegayyuri-z-zemani tetegayyeru-l-ahkamu). Husein efendinin düşünce sisteminin temelinde yatan mantık doğru ve sağlam dini bilgilerle insanları taklide karşı uyarmaktır. Bu bağlamda, XIX. yüzyılın son yarısında taklidin en acımasız eleştirisi Seyyid Ahmed Han tarafından yapılmıştır. Ona göre insanlar, taklitte birlikte, tek olan Allah'ın yanı sıra atalarının örflerini dinleştirmeye başlamışlar, aynı şekilde son peygamber Hz. Muhammed'in yanında kendilerine yeni peygamberler yaratıp Kur'an'ın yanında da kitaplar edinmişlerdir. Ona göre bu yanlış tanrılara, sahte Kur'an ve sözde peygamberlere, atamız İbrahim'in putlara yaptığını yapıp böylelikle Allah'a, O'nun gerçek peygamberi Muhammed'e ve O'nun gerçek kitabı Kur'an'a itaati yeniden kurmak gereklidir.

Husein Cozo'nun takip ettiği el-Menâr ekolünün en önemli iki kişiden birisi olan Efganî'ye göre başkalarının söz ve hareketlerini taklid etmek, dini ve akli bozmaktadır. Bu nedenle bir Müslüman kendinden öncekilerin sözlerini tekrar ederse, o, İslam'ın gerçek ruhuna sahip olamayacaktır. İslam'ın asıl ruhu, Kur'an prensiplerini, zamanın problemlerine yeni bir şekilde tatbik etmeyi hem bir hak hem de bir vazife olarak bizlere sunmaktadır. Bunu yapmamak, Kur'an'ın reddettiği cumud (donma) suçu ile muttasıf olmak ve taklit yolunda olmak demektir ki bunlar, gerçek Müslümanlığın en az materyalizm kadar düşmanlarıdır.

Muhammed Abduh ise, hocasının bu fikirlerini daha sistemli bir şekilde işlemiştir. Ona göre taklide boyun eğmek, Kur'an'ın ebedi olan manasını ortadan kaldırmak ve Kur'an yerine masum olmayan insanların sözlerini mutlak hakikat olarak benimsemek demektir. Bir başka ifadeyle taklit, Müslümanlar'ı Allah'ın kitabı yerine üstadların sözleriyle amel eden insanlar durumuna düşürmektedir. Abduh, Müslümanlar'ın içinde bulunduğu taklit hezeyanının aslında cebr inancına sarılmanın bir sonucu olduğunu belirtmektedir. Ona göre cebr inancı ile taklit arasında kopmaz bir bağ vardır.

Abduh'un taklidi reddi, dini ve sosyal meselelerde aklın rolünün öne çıkarılmasını gündeme getirir. Abduh'un, fikri taklidin bağlarından kurtarma düşüncesi, felsefî manada Descartes'in, "dışarıdan gelen hatalar" dan kurtulmak için başvurduğu ve insanlığın düşünce âleminde yeniden bir doğuş olarak görülen "hür olmayan düşünce düşünce değildir" prensibine benzetmektedir. Descartes'e göre düşünceyi zafere ulaştırmak için zihnimizden bütün otoriteleri silip süpürmeliyiz.

Husein Efendi de taklidi, Müslümanlar'ın baş düşmanı olarak görüyordu. Taklid, Husein Cozo'nun metinlerinde Müslümanlar'ın tarihsel düşünmenin lanetli bir kader statüsüne sahiptir. O'na göre taklid

mezhepçiliği üretti, Müslümanlar'ın tarihsel düşünmenin çöküşü belirledi. Husein Efendi'nin İslam tarih felsefesinin temel fikri bu taklitten kurtulmaktır. İlk yanlışlık başlangıçta yapılmıştır: 'İslam düşüncesinin ilk uygulaması bir üretim düşünce yolu olarak değil bir ebedî çözüm olarak algılanmıştır'. Durum böyle olunca, İslam düşüncesinin dinamik gelişme yolu durdurulmuş oldu. Artık İslam düşüncesi ilk kuşakların düşüncesinde taşlaşmış oldu. Diyebiliriz ki, ilk müctehitler ve yazarların İslam'ın uygulaması konusunda söyledikleri son ve kesin söz üzerinde kalmıştık, yani ilk başladığı noktasında durulmuştur. Husein Efendi taklid hakkındaki düşüncelerini el-Menâr tefsirinden alır. El-Menâr tefsirinde yüzlerce yerde taklide muhalif olan fikirleri görüyoruz. Abdüh, Fatıha Suresi'nin son ayetini tefsir ederken kendi taklid teorisi doğrultusunda yorumlar. Abdüh'a göre müşrikler büyük hatta en büyük taklitçidirler, çünkü taklit yüzünden İslam'a yanaşmamış, dedelerinin ve babalarının düşüncelerine sarılmış, araştırmadan ve hiçbir şey bakmadan onları taklid etmişlerdir. Abdüh kendi zamanındaki Müslümanlar'ın bilincini uyandırma konusunda şöyle bir örnek verir. Metinlerde eski bedevi ruhu över. O zamanki müşriklerin büyük bir kısmı bedevi ve çoban idi, yani eğitim gören kişiler değildirler. Fakat yine de Kur'an karşısında duygulanır ve yere kapanırlardı. Tabii ki, burada, Abdüh bedeviyi bedevi doğasından veya karakterinden övmüyor. Nasıl oluyor da bugünkü müslümanlar Kur'an-ı Kerim'den ilham alamıyorlar ve nasıl oluyor da aynı Kur'an'la bir bedevi ilham alıyor?

Abdüh'a göre bu sorunun cevabı, geleneksel formları takip etmededir. Ona göre, Müslümanların geri kalmışlığın en önemli sebeplerden birisi taklitten kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, Husein Efendi taklidi reddederken şöyle der: "Gerçekten, insanın hayatı Allah'ın sözünü yeni bir yaklaşımla ve yeni bir yorumla yorumlamak gerek" ve "daha önceki yorumlar Kur'an'ın bir ifadesi olarak kabul edilmez". "Eğer kendi zamanın ihtiyaçlarına Kur'an'da cevabı bulmak istiyorsak ve Kur'an'ın ruhuna göre yaşamak istiyorsak her nesil Kur'an-ı Kerim'in düşüncesine yeni bir şey vermeli, çünkü hayat her zaman (m. ileriye doğru) yürüyüş halindedir. Dolayısıyla hayatın gereksinmeleriyle ebedi olarak karşılaşmak ve sorulara cevabı bulmak gayretinde olmamız icab eder".

Menar ekolünde dört mezhep imamı resmi mukallid olarak değil müctehid olarak görülmüştür. Böylece taklid dört imama göre yasaklanmıştır. Dört mezhep imamı taklid sayesinde değil ichtihad sayesinde imam ve fikhî okulların kurucuları olmuşlardır. Mezhepler ve taklidi konuşurken Cozo farklı ve bir o kadar da ilginç sorular sormakta. Şöyle diyor: "Bizim ufkumuz sadece fetvalarla sınırlı mı kalacak? Hanefi mezhebi Hanefi fetvalardan başka bir şey üretemez mi? Veya Şafii mezhebi Şafi'nin çizdiği sınırlar içerisinde başka bir şey üretemez mi? Eğer üretemez veya üretmemesi lazım diyorsak o zaman İslam düşüncesinde bir problem var demektir. Acaba çağımızın 'açlık' problemi bir kelâm ilminin problemi değil midir? Bir hakikat ve toplum teorisi olarak geleneksel kelâm anlayışı, kişi ve toplum algısının yanında sosyal ilişkiler hakkında da belirli bir model içerir. Çünkü sosyal davranış ilkesi, dinsel davranış ilkesinden çıkar. Geleneksel kültür içerisinde, oluşturulmuş kalıplar içerisinde, geleneksel çözümler içerisinde mi kalacağız yoksa bu çözümleri daha da ileriye götürerek çağımızın gereksinimleri doğrultusunda mı yorumlayacağız?" Cozo sık sık İslam düşüncesi dinamik bir düşünce olduğunu vurgular. Ona göre İslam düşüncesinde sınır koymamalıyız! Kelâm ilmi, sanki bir ölçüde diğer İslâmî ilimlerin bilinçaltı gibi çalışmaktadır. Dolayısıyla ıslahat yapacak olan nesiller interdisipliner çalışması gerek. Kendisine göre sadece bir alanla yetinmemesi lazımdır. Mabed el- Cühenî, Gaylan ed-Dımeşki, Hasan Basri gibi âlimlerin başlarına gelen şey serbest düşüncesinden gelmedi mi? Mesela, çağımızda bir tartışma meselesi haline gelen hatta hakkında fetvalar da çıkan mesele 'kadın eğitim almalı mı?' sorusu çok detaylı incelenecek bir soru değildir. Bu en basit sorulardan olup günümüzün insanı çok meşgul eder. Acaba, sadece erkekleri gelişmiş bir toplum gelişmiş bir toplum mu? Bize göre müslümanın iki ayağından biri tam geleneğin ortasında olacak. Diğer ayağı ise pergel tarafı olacak etrafında dönecek. Bu pergel tarafı İslam düşüncesinin dinamiği temsil edecek. Ona göre, Müslümanlar ancak bu dinamiği ile çağımızın bütün gereksinmelerine cevap verebilecek durumda olacaklardır. Bunu dört imam da yapmamışlar mıdır? Bunu selef de yapmamış mıdır? Selef yaptıysa eğer halef de yapacaktır. Selef-i salih terimini kim ve ne amaçla kullanıyor bakmamız lazımdır. İlki, evrensel bir çözüm olarak selef-i salih takdim eden görüştür. Bu evrensel selef-salih çözümü sadece tekrar hayata geçirmesi ve hayatın (çağın) her safhasında uygulaması lazımdır. Husein Cozo'ya göre bunun sonucu da mutluluktur. Artık her yerde şöyle bir şey okuyoruz, 'herşeyi çözmüş olan İslam', 'her mekân ve zaman için geçerli olan İslam'. Burada İslam kelimesi Medine'de uygulaya gelen islam'ı kastediliyor.

Ancak, Husein Efendi'ye göre Medine modelini uzun zaman geçtikten sonra, on iki asır sonra biz ne kadar iyi niyetli olursak olalım, senetlerimiz veya metinlerimiz ne kadar sahih olursa olsun yeniden canlandırma mümkün değildir. Medine modelini tam şekliyle yeniden yapılandırmaya gitmek imkânsızdır. Çünkü Medine modelini model yapan insanlar artık aramızda değillerdir. Yani yeniden yapılandırıldığı

düşünülen Medine modeli onların Medine modeli değildir, o bizim Medine modelimizdir. Medine modeli şüphesiz hasretle anılacak bir hayat nizamıdır. Ama iki kere yaşanmış hayat olmadığı gibi tekrarlanan zaman ve cemiyet de olamaz. Ancak selef-i salih bütün nesiller için bitmez tükenmez bir ilham kaynağı olup, Cozo'yu yine Abduh'un yolunda görüyoruz. Müslümanlar'ı bu hale getiren şey taassup ve donukluktur. Müslümanlar şeriatın hayata geçmesini isteselerdi bunu kolayca yapabilirlerdi. Yapamıyorlar; çünkü ya dini ve şeriatı hakkıyla bilenler yok, yahut da - bilenlerin bulunduğu yerde- eskilerin kitaplarında yazıp söylediklerinin lafzını aşp, maksada ve hikmete geçerek halkın ihtiyacına uygun ve anlayabilecekleri çözümleri üretecek âlimleri yok. Ona göre, belli kitapların okutulup ezberletmesine dayanan, düşünmeye ve tartışmaya yer vermeyen bugünkü öğretim usulünde böyle âlimlerin yetişeceği de yok.

Cozo İslam toplumlarını özellikle Bosna Hersek'i hem zihniyet hem de kültürel olarak değiştirmek, toplumu bilgilendirmek istemiş, kitap yetersizliği gidermeye çalışmıştır. Burada 'şeriata dönmek' hakkında Cozo'nun fikrini incelemek yerinde olur. Bu fenomen 1970'li yıllarda başlayan İslam'da ıslahatçı hareketlerin müslüman toplumlarda baş gösterdiği ve 'şeriata dönmek' fikrinin tekrar alevlendiği dönemde Husein Cozo da bu problemi ele almıştır. 'Şeriata dönmek' yeni bir şey uydurmak (improvizasyon) değildir. 'Şeriata dönmek' fikri ona göre birkaç sebepten çıkmıştır. Birincisi, her Müslüman İslam'ın kurallarına göre yaşamak mecburiyetindedir. Buna riayet etmeyen kişilere Kur'an birçok yerde farklı anlamlarla kafirler, zalimler, fasıklar tabirini kullanarak uyarıda bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim diğer milletleri de uyarmıştır, Tevrat ve İncil'in kurallarına göre yaşamalarını istemiştir. Buna göre Husein Efendi Cozo 'şeriat' kelimesinden İslam'ın tamamını anlıyor, demektir. Bu bakımdan İslam ile şeriat aynı şeydir. İkincisi, İslam müslümanların tekrar uyanışında (ıslahat hareketinde) baş rol oynamaktadır.

Burada Husein Efendi Cozo İslam'ın ıslahat hareketinde sosyal yaşamındaki değişikliğe dikkat çekmektedir. Üçüncüsü, bazı ülkeler şeriatı uyguluyor İslam'ın kurallara göre yaşıyor ama bu ülkelerde sadece feodal sistem değil kölelik sistemi de uygulanıyor. Cozo'nun dikkat çektiği nokta şudur: bazı yerlerde şeriat adı kötüye kullanılmakta, şeriat adı altında rejimler oluşmakta ve 'geleneksel' müslüman monarşiler kurulmaktadır. Dördüncüsü, batı sekülarist-pozitivist sistemin içinde yaşayan müslümanlar kendi dinin kurallarına göre hukuk sistemi ve hukuk kurumları özlemesi. Beşincisi, 'şeriata dönmesi' tekrar eskiye dönmek demek değildir. 'şeriata dönmek', bugünkü çağdaş dünyada İslam'ın teklif edeceği manevi-ahlaki değerlerin araması demektir. Cozo 'altın çağ'ı tarihe dönmekte görmüyor, aksine çağdaş dünyada Şeriat'ın manevi-ahlaki değerlerin uygulanması ve yorumlanmasıyla açıklıyor. Cozo, 19 y.y. ve 20 y.y. başlarında ıslahatçı hareketlerinin öncüllerinin görüşünü benimser ve muamelat ile ibadat arasında farkı yapar. İbadat konusunda kesinlikle hiçbir değişiklik yapılamaz, yani değişmez ilkeler ve prensiplerden oluşur. Muamelat ilkeler ise değişebilir.

Husein Efendi bunun bir makalesinde Bedr ve Huneyn savaşı bağlamında manevi güç için misal verir. Şöyle diyor: "Yaşam ve doğayı yöneten yasalara göre hiç bir iyilik ve güzellik çaba ve mücadele vermeden elde edilemez." İdeal şey ne kadar yüce ve kerim olursa onu elde edebilmek için mücadele ve çaba da daha zor olur. Maddi şeylerin değeri ve önemi buradan gelir. O şey ne kadar nadir ve onu elde etmek için ne kadar zor olursa onun değeri de ona göre yüksektir. Mücadelede iki çeşit etkin gücü farkediyoruz: Birincisi maddi, ikincisi ise manevi güçtür. Mücadelede bu güçlerin rolü aynı değildir. Ancak biri olmadan başarıya ulaşamaz.

Bir milletin manevi ve ahlaki güç o milletin başarısının en önemli faktörüdür. Sayının fazla oluşu veya zenginlik yardım eder ancak başarının kilit taşı değildir. Manevi bakımdan güçlü olanlar sayıca az olursalar bile her zaman galip gelirler.

"...Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır. Allah sabredenlerle beraberdir." (Bakara, 2/249)

Huneyn savaşında müslüman ordusu Havazin ve Sekif kabilelerden oluşan müşrik orudusundan sekiz bin kişi fazla idi. Müslüman ordusu 12.000, müşrik ordusu 4.000. Savaşın sonuna giderken müslüman ordusu kaçmaya başladı. Cozo, sayıca fazla oluşu bir işe yaramadı demektir, sonuca ulaşır. Ancak Peygamberimiz'in manevi gücüyle tekrar müslüman ordusunu toplayabildi. Burada şahsi olarak Muhamed (s.a.v.) müslümanlara bir mesaj verdi. O da Allah'a güvenmektir. Bedr savaşının durumu tam zıttır. Bedr savaşında müslümanlar manevi gücüyle yendiler. Bir ideale sahip olmayan insanlar ve bu idealler doğrultusunda canını bile feda edemeyen insanlar var olma hakları yoktur.

“Binlerce kişi oldukları halde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi? Allah onlara “ölün” dedi, sonra da onları diriltti. Şüphesiz Allah insanlara karşı lütuf ve ikram sahibidir. Ama insanların çoğu şükretmezler “. (Bakara, 2/243.).

Cozo'nun bu konuda verdiği ayetlerin ışığında, manevi ve ahlaki güç, sayıca fazla olması, maddi veya fiziki güçten daha iyi ve faydalıdır. Ona göre böyle olması çok mantıklıdır. Çünkü hiçbir akıllı insan manevi gücün maddi gücünden daha üstün olduğu inkâr edemez. Durum böyle olunca milletlerimizi manevi ve ahlaki bakımından daha yüce seviyelere ulaşılabilmeleri için çabalamamız gerekmektedir. Çünkü manevi ve ahlaki bakımından insanları yetiştirmek çok da kolay değildir. Bir milletin manevi yükselmesi asırlar gerekmektedir. Bir askere üniformasını, tüfek, kılıç veya savaş malzemelerini onun ruhuna cesaret, kahramanlık, yiğitlik veya bir çok şeyi feda etmeyi sindirmek daha güçtür.

Aslında manevî güçlü olmak ne demek? Ne istediğini ve neyi arzu ettiğini algılamak, hayatın bütün safha ve alanlarda ideallere sahip olması ve bu idealler için her şeyi göze almak, canı feda etmeyi bile. Cozo'ya göre manevi güç bu demektir. Ne istediğini farkında olmayan ve belli idealler doğrultusunda yaşamayan insanlar rüzgarın oraya buraya savurduğu bir yaprak gibidir, ta ki toprak onu yiyince kadar.

Müslümanlar ideallere sahip oldukları zamanlarda her alanda birinci idiler. Bu ortak idealler kaybolunca müslümanlar sadece geri kalmayarak değil ezilen millet duruma geldiler. Bir kişi kendi hayatını toplum hayatından daha fazla değer verdiği anda İslam ümmetler kendilerini düşüş halinde gördüler. Sayıca en fazla olduğunda maneviyatı kaybettikleri için azınlık oldular. Kendi fikirleri olmayan, hayata özel bakış olmayan, toplumun yararına şuuru kaybeden, ne istedikleri hala karar veremediler. Bu nokta Husein Efendi'ye göre en büyük trajedidir. Bu gün, dünyanın kaderi yazıldığı, yeni düzenin temelleri atıldığı zamanda, korkarım ki, İslam ümmeti bu anı değerlendirmeyebilir.

Öyle âdetler var ki tamamen İslam hukukuna aykırıdır. Ancak bu âdetlere cevaz verenler bazı ilahiyatçı hocalardır. Mesela, kız çocuğu mirastan çıkarmak veya en az bir payı vermek için hocalar fetva getirmişlerdir. Husein Efendi bu olayları tamamen İslam dışı, şeriata ve İslam Hukukuna aykırı, 'dünyalık fetvalar' olarak nitelendirir. Bosna Hersek'te müslümanların dinî gelenekleri veya halk İslam'ı temsil eden sufiler ve dervişler ile resmi olarak İslam dinini temsil eden ve yorumlayan Bosna Diyanet İşleri arasında devamlı çatışma halinde idi. Husein Efendi zamanında İslam düşüncesi resmi olarak ıslahatçı, aydınlatıcı ve modern olarak yorumluyordu. Husein Efendi ıslahatçı hareketin doğrultusunda İslam düşüncesi “zararlı gelenek ve batıl inançları reddetmek”, “mistik ve hurafelerden arınma”, “İslam'ın kuralları ve İslam dini ilkel anlayıştan kurtarmak”, “İslam'ı entelektüel anlaşılmasını sağlamaktır”. Husein Efendi'nin bu konularda verdiği fetvalar ayrı olarak işlenecektir. Bu konuları burada almamızın sebebi doğrudan İslam'ın itikadına ilgilendiren konular olmasıdır. Yukarıda ifade ettiğimiz halk din temsilcileri ve resmi din temsilcileri arasında çok defa uzlaşmaya gidildi. Mesela Hindistan'da müslüman fetvalar arasında Hindularla uzlaşmak amacıyla, müslümanlar kurban için inek kesmemesi fetva çıkarıldı. Nedeni, ineğin canlı iken süt kaynağı olması, süt ise anne sütü ile büyük bir bağlantısı var olduğunu söylediler. Bosna Hersek'te özellikle bu konularda el-Menâr etkisi çok görülür.

C) Eserler

Husin Cozo kaleme aldığı 300'e yakın makalenin büyük bir kısmı Glasnik VİS, Preporod, Novi Behar, Takvim, El-Hidaje, İslamska Misao ve Zbornik Radova İslamskog Teološkog Fakulteta U Sarajevu gibi dergi ve yıllıklarda yayımlanmıştır.

Husin Cozo'nun müstakil olarak yayınladığı eserler şunlardır;

Skripte za Prvu God. Studija (1982), Skripta za Drugu God. Studija (1982), Skripta za IV God. Studija (1982, 1984). Sarajevo'da İlahiyat Fakültesi'nin birinci, ikinci ve dördüncü sınıfları için yazılan tefsir ders notları olup fotokopi yoluyla çoğaltılmıştır.

Prijevod Kur'ana s Komentarom (Prvi Džuz) (Kur'anın Tefsirli Tercümesi- Birinci Cüz.), nşr. Vrhovno İslamsko Starješinstvo u SFRJ (66 sayfa), Sarajevo 1966.

Prijevod Kur'ana s Komentarom (Drugi Džuz) (Kur'anın Tefsirli Tercümesi- İkinci Cüz.) nşr. Vrhovno İslamsko Starješinstvo u SFRJ (100 sayfa), Sarajevo 1966.

Prijevod Kur'ana s Komentarom (Treći Džuz) (Kur'anın Tefsirli tercümesi- Üçüncü Cüz.) nşr. Vrhovno İslamsko Starješinstvo u SFRJ (86 sayfa), Sarajevo 1966. Kur'ân-ı Kerîm'in ilk üç cüzünün Boşnakça tercüme ve tefsirdir. Dördüncü cüz henüz neşredilememiştir. Ayetlerin tercümesi bir kaç kişi tarafından yapılmış, tefsir kısmı ise tamamen Hüsein Efendi'ye aittir. Ancak o dönemde yazılarının kendi adıyla neşrinin siyasi açıdan sakıncalı olması sebebiyle eserde Husin Cozo görülmemektedir. Kitapta ayetlerin orjinal metni bulunmayıp yalnız Boşnakça tercümesi kaydedilmiş, klasik tefsir kitaplarında görülen ayrıntılar zikredilmeden çağdaş yorumlara yer verilmeye özen gösterilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in tamamının Boşnakça'ya çevirilmesi niyetiyle başlatılan bu proje Husin Cozo'nun vefatı sebebiyle tamamlanamamıştır.

İslam u Vremenu (Çağımızda İslam) nşr. Izvršni Odbor Udruženja Ilmije za SR Bosnu i Hercegovinu (212 sayfa), Sarajevo 1976. Muellifin Glasnik VIS deşisinde neşrettiği bazı makalelerden oluşan eserde Kur'an ve Sünnet'in çağdaş yorumları, ictihad kapısının yeniden açılması, İslam'da kadın ve diğer aktüel konular işlenmiştir.

Fetve (Fetvalar) nşr. Mehmed Bećović- Džemo Mujović (516 sayfa) Novi Pazar 1996. Müellifin Glasnik Vis ve Preporod degilerinde yayımlanan okuyucu sorularına verdiđi cevapları ihtiva etmektedir. Eserde çeşitli konulara dair fetvalarını içermektedir.

SONUÇ

Hüsein Cozo, Balkan'ın ve Bosna Hersek'in yeni dönemde İslam düşüncesi alanındaki en önemli isimlerinden biridir. İlk öğrenimini Bosna Hersek'in Foça ve Saraybosna şehirlerinde geleneksel medreselerde alarak daha sonra El-Ezher Üniversitesine kaydolun ilk Boşnak öğrenci olmuştur. Kendi ülkesine döndükten sonra, Balkan'daki çoğu büyük alimin kaderini paylaşmış, çalışma yasağından başlayıp hapis haneye kadar zor bir süreci yaşamıştır. Ancak, özgürlüğünü kazandıktan sonra bugünkü adıyla Bosna Hersek İslam Birliği'nde çalışmaya başlamış, bir mütefekkir olarak ilmi ve kültürel faaliyetlere yoğunlaşmıştır. Aynı zamanda, Bosna Hersek İslam Birliği'nde yeni idari sistemin kurulmasında çok önemli rol üstlenmiştir.

Çok kültürlü, çok dinli, sosyal, siyasal ve kültürel açıdan karmaşık bir dönemde yaşayan Hüsein Cozo, yaşadığı dönemdeki güncel meselelerin hali için ihtiyaç haline gelen yeniden yorumlamayı İslam düşüncesinin klasik dönemden tevarüs eden yorumları ile birleştirerek Yugoslavya'da yaşayan Müslümanların hayatlarını kolaylaştırmak üzere değerli yorumlar getirmiştir. Bu yorumlarında çağdaş insanın ihtiyaçlarına cevap vermek ve zor şartlar altında yaşayan Boşnaklar için pratik çözümler üretmeyi amaçlamıştır. Yugoslavya'da komünist rejime boyun eğmeyerek Boşnakların yaşamı ile İslâm dininin uygulamasını uzlaştırmak istemiştir. Husein Cozo; fıkıh, tefsir, akaid alanlarında İslâm düşüncesinin sır perdesini aralamak, İslâm düşüncesini modern insanın zihnine yaklaştırmak istemiştir. Husein Cozo'nun İslami yaklaşımının iki temel özelliği vardır: Birincisi Kur'ân'a ve Sünnete dönmek yani ilk mesajları doğru bir şekilde anlamaya çalışmak, ikincisi ise bu iki kaynaktan çağdaş yaşam ihtiyaçlarını karşılamaktır. Husein Cozo geleneksel duvarlar/kalıplar içinde sıkışıp kalmayı reddederek, sürekli sorgulamayı amaçlamış, her zaman ictihad kapısının açık olduğunu vurgulamıştır.

Husein Cozo, takip ettiği öncüleri Cemâleddin Efgani, Muhammed Abduh, Reşid Rızâ gibi alimler ile onların başlattığı el-Menâr adıyla anılan ihya ıslah hareketleri çerçevesinde genel olarak Balkan'da özel olarak da Bosna Hersek'te ıslahata çağırılmış, İslâm düşüncesini o günkü şartlara göre yorumlamaya ve modern insana anlatmaya çalışmıştır. O, Avrupa'dan gelen yeni eğilimlerle fikri açıdan mücadele ederken, Yugoslavya'da komünizmin etkisiyle kapanan dini okullar, camiler ve mekteplerin oluşturduğu boşluk ile vakıfların Müslümanların elinden alınması sonucu oluşan zor şartlar altında Müslüman toplumu ayakta tutmak için âdeta hayatını ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Afgani, Cemaleddin, Abduh, Muhammed, el-Urvetu'l-Vuska, Büyük Kurtuluş Mücadelesi, İstanbul, Bir yayıncılık, 1987. (der. ve tak. Seyyid Hadî Hüsrevşahi, trc. İbrahim Aydın).
- Aruçi Muhammed - Hasani Mustafa, "Hüseini Efendi Cozo", İslâm Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, XII.
- Bušatlić, Ismet, "Život i djelo radi ibreta", Zbornik radova FİN-a, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 2006, S. 11.
- Cozo, Husein, "İslam i muslimani", Glasnik, XXXIII (1970), S. 5-6.
- Cozo, Husein, "Husein Cozo izabrana djela", "Pokret za obnovu idžtihada", Sarajevo, 2006, el-Kalem yayınları, C. 1.
- Cozo, Husein, "İslamska odvažnost", Glasnik, X (1942), S. 6
- Cozo, Husein, "Pokret za obnovu idžtihada", İslamski glas, Sarajevo, II/1936, S. 23.
- Cozo, Husein, "Potreba i pokušaji savremene interpretacije i egzegeze kur'anske misli", Zbornik Radova, Islamskog Teološkog Fakulteta u Sarajevu, Sarajevo, 1982, S. 1.
- Cozo, Husein, "Vraćanje šerijatu", Glasnik, Sarajevo, 1982, S. 3.
- Cozo, Husein, Fetve, Der: Mehmed Bečović- Džemo Mujović, 1996, Novi Pazar.
- Cozo, Husein, Husein Cozo izabrana djela, "Husein Cozo i islamski modernizam", İslam u vremenu, Sarajevo, 2006, el-Kalem yayınları, I.
- Cozo, Husein, Husein Cozo izabrana djela, Sarajevo, 2006, el-Kalem yayınları, C. 1-5.
- Descartes, René, The Philosophical Writings of Descartes, Vol. I, Cambridge, Cambridge University Press, 1985, Rule Eight. (ed. John Cottingham).
- Görgün, Tahsin, "Tecdid", İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, C. 40, 2011.
- İşcan, Mehmed Zeki, "Gazalî'nin İhya ve İslah Düşüncesine Genel Bir Bakış", Diyanet İlmi Dergi, S. 47/3, 2011.
- İşcan, Mehmed Zeki Muhammed Abduh'un Dinî ve Siyasî Görüşleri, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998.
- Kadribegović, Aziz, "Husein ef. Cozo (17. Godina od smrti i 87. Godina od rođenja)", Takvim, Sarajevo, 2006.
- Karčić, Fikret, "Razumijevanje šerijata u djelima Husein ef. Đoze", Zbornik radova FİN-a, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 2006, S. 11.
- Karić, Enes, "Prilog bibliografiji radova Huseina Đoze", Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva (VIS-a), Sarajevo, XLV (1982), S. 3.
- Karić, Enes, "Prilog Bibliografiji Radova Huseina Đoze", Glasnik VİS, XLV/2, Sarajevo, 1982.
- Karić, Enes, "Prof. Husein Ef. Cozo", Zbornik Radova, Islamskog Teološkog Fakulteta u Sarajevu, Sarajevo, 1982, III, S. 1.
- Karić, Enes, Narodna Vjera Bosansko-Hercegovačkih Muslimana (Kratak osvrt na Islamsku modernističku kritiku narodne vjere bosanskohercegovačkih muslimana, Novi Muallim, 2010, yıl. XI, S. 42.
- Kazanç, Fehmi Kerim, "Kelâm Alanında Yeniden Sistematiik Yapılanma Zorunluluęu ve Temelleri", EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler, cilt: XII, S. 34, 2008.
- Mevdudi, Ebu'l-Ala, **İslâm'da İhya Hareketleri**, çev. A. Ali Genç, İstanbul: Pınar Yay, 1986.
- Moačanin, Nenad, "Foça", İslâm Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, XIII.
- Neimarlija, Hilmo, "OtvorenoDjeloHuseinaĐoze", Glasnik, XLV/2 (1982).
- _____, "Hadzi Husein Efendija Cozo", Islamska Misao, 41 (1982).
- Omerdić Muharem, "Doprinos profesora Husein ef. Đoze akaidskoj nauci kod nas", "Život i djelo Husein ef. Đoze", Zbornik radova sa naučnog simpozija, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 1998. (Sempozuyum 07. Haziran 1997 yılında Sarajevo'da düzenlendi).
- Özervarlı, M. Sait, "Muhammed Abduh", İslâm Ansiklopedisi, TDV, İstanbul, XXX.
- Şahin, Hanifi, "İhya İslah Hareketleri ve Selefilik İrtibatı", Mezhep Araştırmaları, S. IX/1, 2016.
- Şeta, Ferhat, "Reis-ul-Uleme u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji od 1882 do 1991 godine", Novi behar, god. XI iz 1937 i 1938 god.